

КУЛТУРНО-СТВАРАЛАЧКО И КЊИЖЕВНО-ПОЕТИЧКО У РАТНИМ ЛИСТОВИМА ЦРНЕ ГОРЕ (1942–1945)

У јединицама 3. пролетерске санџачке и 4. пролетерске црногорске бригаде придаван је посебан значај идејно-политичком, културно-стваралачком и просветном раду. Тај се рад одвијао у оквиру интензивног партијско-политичког¹, војно-стручног и васпитно-образовног деловања, како у јединицама тако и на терену, међу народом. Садржаји и облици те активности били су богати и разнолики. Поред обухватног политичког деловања² на војностручној изградњи и у васпитно-образовном смеру и теоријском оспособљавању, организована су културно-просветна предавања из друштвених и природних наука, припремане усмене новине, курсеви за описмењавање, читалачке групе и часови, културно-забавне приредбе и манифестације; издавани су листови и друге публикације, формиране хорске, аматерске и дилетантске групе и сл. Већ ови разнородни облици и садржаји културно-стваралачког деловања указују на динамичну и плодну активност на овом пољу.

Пошто смо у једној ранијој прилици писали о културно-стваралачкој активности и фолклорном у ратним листовима 3. пролетерске санџачке бригаде³, овом приликом ћемо се нешто шире осврнути на ову делатност у 4. пролетерској црногорској бригади.

У тешким ратним условима више јединица 3. пролетерске санџачке и 4. пролетерске црногорске бригаде издавало је листове на шапирографу, писахој машини, ређе у штампарској техници. Та деликатна активност остваривана је од појединих чета до штаба бригаде. „По четамa и бата-

¹ Љубо Бадњар, непосредни учесник у тим активностима, у запису о културно-просветном деловању у Петом батаљону 4. пролетерске црногорске бригаде пише да је „већ првих дана по формирању батаљона организован културно-просветни рад као *сектор партијског рада у батаљону* (...) Цјелокупним-просвјетним радом руководио је *иолийчки комесар батаљона* преко чланова културно-просветног одобра“ (подвукао Н. Ц.). – Љ. Бадњар, *О културно-просвјетном раду 5. батаљона*, Зборник сјећања „Четврта пролетерска црногорска бригада“, књ. 2, Београд 1969, 161.

² Ацо Вукотић истиче да је „партијска и скојевска организација бригаде придавала посебан значај културно-просвјетном раду у јединицама и народу. КПЈ је непрекидно испитала неопходност подизања културе и просвјетности радног народа на већи степен...“. – А. Вукотић, *Партијско – иолийчка активност у Четвртој пролетерској бригади*, књ. 1, Београд 1969, 581.

³ Никола Цветковић, *Folklorno u ratnim listovima severoistočne Crne Gore (3. proleterska sandžačka brigada)*, Зборник радова, 25. конгрес Савеза удружења фолклориста Југославије, Титоград 1988, 105–111.

љонима повремено су излазили листови, зидне и цепне новине, а у бригади бригадни лист“ – пише Ацо Вукотић па додаје: „Још крајем 1942. године у 3. батаљону излазио је батаљонски лист *Ми настиујемо*, а у 5. батаљону *Цейне новине*. До краја 1942. године 5. батаљон је успио да изда пет бројева свога листа. У исто вријеме припремали су се батаљонски листови у 1. и 2. батаљону“.⁴ По узору на 5. батаљон, касније су се и у појединим четама 4. пролетерске црногорске бригаде појавили први бројеви „Цепних новина“.

Лист „IV бригада“, који је покренут међу првима, изгледа да је уређиван и припреман у ужем кругу, у оквиру штаба и полит-одела бригаде, па му је мањкао шири круг сарадника који би могао да изрази целину живота бројних јединица. Зато је покренут бригадни лист „За победу“. Крајем 1942. објављивано је, према нашем истраживању, а и према неким другим изворима, шест или седам бројева овог листа. Увидом у неке од њих може се уочити да је имао донекле израђену физиономију и поједине устаљене рубрике. Тако је поред политичког дела, који је био доминантан, поседовао у војну рубрику, али и омладинску и књижевну; а доносио је и краће информације и записе о борбеним сукобима, потом новости из јединица, белешке о палим друговима, а на крају, као и већина сличних листова забавну страницу и хумор.

Облици и садржаји културно-просветног рада

Из појединих написа у ратним листовима може се сагледати сва разноврсност облика и садржаја рада на просветном и културно-уметничком пољу. У контексту тих чланака, или пак у белешкама које дају преглед на крају листова, приказиване су, пропагиране, а понекад чак и критички анализирани поједине публикације, као што су и детаљније описиване значајније културно-уметничке приредбе.

У том погледу посебно су вредни пажње чланци у листовима бригадних болница који показују како се и у изузетно тешким болничким условима одвијала жива и садржајна културно-образовна активност. Према неким сведочењима, тај рад није престајао ни у најтежим условима маршевања из Црне Горе за Босну. Та културно-стваралачка и просветна активност није остваривана кроз круте облике и форме деловања, него се вазда витално прилагођавала конкретним ратним условима и стварним потребама борбених јединица. Облици рада су се у пракси, зависно од основа и могућности, непрекидно богатали и усавршавали уношењем нових видова и садржаја.

⁴ Ацо Вукотић, *Паријско-Јолићичка активност у 4. пролетерској бригади*, Зборник сјећања, „Четврта пролетерска црногорска бригада“, 587.

У контексту написа о раду органа народне власти, њиховим проблемима и успесима помиње се и културно-просветна активност. Међу кратким белешкама и цртицама о раду НО одбора у шавничком срезу истиче се и делатност на културно-пропагандном пољу.⁵ Посебно се указује на то како срески НО одбор издаје радио-вести које емитује преко одговарајућих одсека у сва села овог подручја. Осим тога, при среским и појединим општинским НО одборима „постоје културне секције, које издају усмене новине и дају културне приредбе не само у средишту среза него и по селима“.⁶

У реферату „О организацији и раду народне власти у Црној Гори“, на III заседању Народног председништва Црне Горе 14. јула 1944. у Колашину, члан Извршног одбора др Обрен Благојевић, посветио је значајну пажњу културно-просветном раду и то одмах иза онога што се односило на „привредно-финансијски одсек“. У реферату је наглашено да се народна власт, у тешким условима ослободилачког рата, трудила „да уздиже просвјетни и културни ниво народа на ослобођеној територији“.⁷ У том смислу Извршни одбор је, између осталог, издао упутства о алфаветским течајевима и културно-уметничким групама као и одлуку о отварању народних школа, што је имало посебну важност. „Било је предвиђено да се у свакој општини на ослобођеној територији отвори бар по једна основна школа“.

У одељку „Просвјетни одсјек“ др Обрен Благојевић, који је већ раније у „Прегледу“ писао о делатности народноослободилачких одбора, напомиње како су у претходном периоду при среским и општинским НО одборима биле формиране културно-уметничке групе са задатком и обавезом да у народу подижу и негују смисао за уметност, књижевност и културу уопште. Упадљиво је да се ту и поред истицања непрекидног и неуморног рада на овом пољу, критички говори о културно-уметничким манифестацијама и приредбама које нису биле увек на висини „како у погледу пјесме и музике, тако и у погледу драма, рецитација, скечева, итд.“.⁸ Та конструктивна критика била је подстакнута чињеницом што су културно-уметничке манифестације биле масовно посећене, па је то обавезивало на потребу вишег и квалитетнијег нивоа. И баш зато, каже Благојевић, „морамо о овом питању посветити много већу пажњу, особито у погледу проналажења, оспособљавања и уздизања кадрова“.

⁵ Ту се прецизира да је за релативно кратко време од 22. XII 1943. до 31. I 1944. одржано „80 општих конференција и зборова, уз учешће од око 75–80% народа“. – О. Б., *Активност нацих народно-ослободилачких одбора* „Преглед“, издаје Извршни одбор ЗАВНО Црне Горе и Боке – Пропагандни одсјек – фебруар 1944, I, бр. 1, 4, – К. Ц. Ш. 11, Ф. 1, б. рег. 25–1.

⁶ *Ибид.*, стр. 4.

⁷ Др Обрен Благојевић, *Narodna vlast u Crnoj Gori*, „Ријечи слободе“, 1945, 11.

⁸ *Ибид.*, стр. 12.

И у ратним листовима Црне Горе – просветне активности имале су упадљиво место. У листу 4. пролетерске бригаде „За победу“ објављени су резултати кампање који се односе на политички и културно-просветни рад. Табеларни преглед показује који су све облици и садржаји рада коришћени. Поред политичких и васпитних предавања и радних конференција, издавани су батаљонски листови, зидне новине, спремани радови за изложбе, исписиване паролe, организоване приредбе и веселе вечери.⁹

Извесно је да су те форме идејно-политичког и културно-просветног рада биле много богатије и разноврсније, али се нису могле једноставно и лако табеларно систематизовати.

Последње странице овог листа посвећене су прегледу бригадне штампе. То су најпре оцењује штампа у целини и истиче њен општи напредак. („Скоро сваки нови лист је бољи...“, па поред извесних недостатака заслужују похвалу). Потом се на основу анализе износе ретке позитивне оцене и запажања¹⁰ и бројне критичке замерке.

Вредна је пажње критика упућена последњем листу *културне екипе*, који је подбацио. Слабост листа је што није слика живота саме екипе, јер садржи неколико чланака, „описа из далеке прошлости“, са једноличним мотивима. Извесне критичке напомене упућују се уредништву у вези са забавном страном и уношењем „малограђанског хумора“. – „Хумор треба да буде постављен на здравој основи, да поучи, да поправи а не да изазива (...) смех код читалаца“.¹¹ Упадљив је захтев да чак и хумор треба да има извесну педагошко-дидактичку усмереност и строгу функционалност. То показује да се на хумор није гледало као на најдемократскију од свих људских навика (Карел Чапек), ни као на алхемију духовитости већ као на нешто што треба да поучи и да поправи, као и да активно култивише међуљудске односе, релације и стварност.

У оквиру „Рањеног пролетера“ објављен је посебан чланак „Нешто о културно-просветном раду у нашој болници“. Ту се истиче да се чак и боравак у болници може користити за културно-просветно уздизање, па и за писање чланка за лист „Рањени пролетер“. На крају се позивају рањеници и болесници да користе и најмање слободно време како би се оспособили за добре војне и политичке руководиоце, јер „време не стоји на једном месту па не би било добро да нас догађаји прегазе, јер интереси народне борбе то не дозвољавају“.¹²

⁹ За Побједу, лист 4. пролетерске бригаде, фебруар 1945, год. 3, бр. IX, 40.

¹⁰ Као најбољи се оцењује лист 2. батаљона, како по техничкој обради тако и по вредности чланака. „Брижљивост која избија из сваког слова, сваке реченице, јасан је доказ свестраног залагања и жеље да лист буде добар“. – „За Побједу“ фебруар 1945, 41.

¹¹ *Ибид.*, 43.

¹² Мића, *Нешто о културно-просветном раду у нашој болници*, „Рањени пролетер“, год. I, бр. 2, 5–6. – К. Ш. 26, ф. 1, бр. рег. 6.

На последњим страницама др Саша Божовић пише о посети глумаца болници, за коју су се сви припремили. И ту напомиње да су глумци у свему природни, да разговарају са борцима. „Нема код њих оне старе укочености. То су глумци партизани“,¹³ напомиње она.

Приредба је одржана под ведрим небом, без икаквог декора и бине, а најлепши утисак оставило је рецитованье Куленовићеве „Стојанке мајке Кнежопољке“.

Познати глумац Јожа Рутић се сећа како су се октобра 1942. после приредбе у Јајцу, глумци нашли у колони 4. пролетерске. На путу према Гламочу група глумаца је свесрдно помагала у ношењу рањеника.

У тим тешким условима после офанзиве, у подераним оделима и скоро боси, глумци су свакодневно давали „скромне приредбе за војску и народ по селима“ куда су се кретали.¹⁴

И он описује једну приредбу одржану почетком јула 1943, у Сеони, за болницу 2. дивизије, борце и сељаке. Та приредба је, према његовим указивањима, почела монологом Матије Гупца у извођењу Вјекослава Афрића.¹⁵ Тада су још играли Чеховљеви „Просидбу“, певали хорске песме, рецитовали. Све се то догађало на обичној ледини, „без кулиса и најосновнијих реквизита, а сви подерани и боси. Од публике смо тражили само мало маште, да замисли оно што ми нисмо могли да јој пружимо јер нисмо имали, а то су били позорница, костими и маске. Играли смо одушевљено и са жарком жељом да нас гледаоци схвате и разумеју“.¹⁶

Многе свечаности биле су пропраћене народним весељем и културно-уметничким приредбама, са богатим и разноврсним програмским садржајима. Тако на пример у ванредном издању листа „Ријеч слободе“, поводом 13-јулске свечаности у Колашину, посебно се обраћа пажња прослави.

Веће и значајније прославе су обично имале свог руководиоца, чији је задатак, између осталог био да отвори општенородно весеље. У овом случају то је био Божо Љумовић после чије се речи зачула песма, а Иван Милутиновић је повео народно коло, „какво тешко да је икада на Смаилагића пољу заиграно, по три паса врте се у њему“ – сликовито додаје приказивач у духу песничке традиције.

Истог дана навече на градском тргу у Колашину одржана је складна приредба. „Културно-умјетничке групе III дивизије и Омладинске екипе

¹³ Др Саша (Божовић), *Посјећа глумаца нашој болници*, „Рањени пролетер“, 23–24.

¹⁴ Јожа Рутић, *Глумци са четвртог пролетерског*, Зборник сјећања „Четврта пролетерска црногорска бригада“, Београд 1969, 272.

¹⁵ Према његовим сећањима Афрић је изашао и почео монолог: „Ево ме, ту сам“. Како је био потпуно бос, а одјело му се састојало из неких крпа, питај бога чије непријатељске униформе, те његове ријечи дочекао је буран смијех. Али што је монолог даље одмицао, лица гледалаца постајала су све озбиљнија и пажљивија, а завршетак монолога дочекан је одушевљеним одобравањем“. – Ибид., 273.

¹⁶ *Ибид.*, 273.

из Колашина дале су укусно приређен и марљиво умјетнички обрађен програм, у коме су преовлађивала успјела оригинална остварења¹⁷ – закључује приказивач читаве манифестације.

О потреби теоријског рада и уздизања

У ратним листовима Црне Горе посвећивала се скромна пажња теоријским питањима у ужем смислу те речи. Чешће се писало о потреби теоријског рада, учења и уздизања, у склопу културно-образовног и идејно-политичког рада и деловања. Врло ретко су додиривали или разматрани поједини теоријски аспекти. И када се то учинило присутни су видови „дијаматовског“ и у знатној мери догматизованог приступа. Опште место у тим наступима је указивање на потребу повезивања теоријског и практичног рада. Сасвим су изузетни покушаји теоријског преиспитивања односа према културном наслеђу, на пример, као што је то случај у листу „Четврта бригада“ (1942).

Ацо Вукотић пише да су импулс организованом теоријском и политичком уздизању дале партијске директиве и захтеви са највишег војно-политичког врха који је сматрао да је питање теоријског и политичког васпитања кадрова једно од најважнијих. Упркос великим недаћама и проблемима који се морају решавати у тешкој народноослободилачкој борби „потребно је одлучно приступити систематском теоретском и политичком одгоју...“

Овај став и препорука имао је одјека па се пришло организовању теоријско-политичког деловања не само са партијским чланством „него и шире код цјелокупног састава јединице“¹⁸, и то преко теоријских партијских и скојевских састанака и кроз одговарајуће курсеве. Међутим, према неким извештајима и написима из ратних листова, и поред свих настојања, теоријски и идеолошки ниво је био доста слаб.

Неколико месеци после народног устанка у Црној Гори појавили су се кратковеки листови, као што је „Народна зора“ који су у уводнику истицали спремност да се баве теоријским питањима и проблемима, објављујући теоријске чланке. Судећи према „Уводној ријечи“ намера редакције није била да само истинито обавештава црногорски народ о догађајима већ да у теоријским прилозима аналитички разматра унутрашње „односе који постоје међу догађајима, смисао и суштину појединих догађаја“.¹⁹ То повезивање емпиријских појединости и догађаја у логички

¹⁷ *Ријеч слободе* (ванредно издање), Лист Земаљског антифашистичког већа народног ослобођења Црне Горе и Боке, 15. VII 1944, I, 3, 2. – К. Ц. Ш. 11, ф. 1, рег. бр. 26.

¹⁸ А. Вукотић, *Рад на теоретском осјособљавању чланова Партије и СКОЈ-а*, Зборник сјећања „Четврта пролетерска црногорска“, 578.

¹⁹ *Народна зора*, орган напредне мисли (Велимље – Црна Гора), 15. XI 1941, – К. Ц. Ш., ф. 1, рег. бр. 36.

непротивречан систем изражава интегративну функцију теорије, за коју се залагала редакција „Народне зоре“. Јер само информисање народа о збивањима и догађајима било би парцијално и изоловано, као низ слика о друштвено-политичком животу које нису утемељене у ширем теоријском начелу. Такво обавештавање црногорског народа о догађајима који би остајали изван једног целовитијег теоријског виђења, могло би се сагледавати и као случајно, без својства логичке повезаности и осмишљености. Теоријски приступ требало је да покаже њихову дубљу повезаност и са осталим сазнањима и начелима, уз откривање условљености појединих догађаја. Уводничари су имали јасну представу о нужном емпиријском и теоријском прожимању, као услову да се дође до онога што је битно и пресудно у целовитијем научном разазнавању.

Писци уводника указују на важност подизања народне свести, јер „само свестан народ може да извојује онакво друштвено и државно уређење које ће му донети благостање...“. Писци уводника су знали да може бити креативна само она народна свест која има заједнички садржај, карактеристичан за одређени ниво друштвено-историјских односа, који му даје кохерентну снагу. А та народна свест не настаје сама од себе, већ из динамике друштвено-историјских и животних процеса. По њиховом уверењу, само она народна свест која је у функцији промене друштвеног и државног уређења, може да доведе до бољег живота. И управо ту народну свест треба подизати на виши ниво, оспособљавати је да делатно упознаје спољашњи свет, сложене и противречне друштвене односе и настојања, као и конкретне социјално-политичке садржаје, како би домашила ниво борбене свесности и продуктивне самосвести.

Уводничари се позивају на познату Маркову мисао: „Кад се пролетери састају њихов циљ је прије свега образовање (...) и у исто вријеме се буди у њима једна нова потреба, међусобног додира са себи сличним, и оно што је изгледало само као средство постаје циљ...“. Ако испрва састајање пролетера има за циљ образовање, сазнавање и богаћење представа, које истовремено подстиче различита хтења па и потребу међусобног дружења и комуникације са себи сличним, тада се догађа да оно што је у једном моменту изгледало само као средство, умножавањем колективних снага и енергије самосазнавања – претвара се у циљ према коме ће усмерити своју ослободилачку мисао, сваки свој делатни напор и намеру.

У чланку о војничким курсевима аутор указује на околности и атмосферу у којој се одвијао образовни рад. Прекаљени и очеличени борци као ђачићи седе у скамијама озбиљна лица, слушају казивања о науци и стичу образовање. „Они ту стичу солидна теоретска знања, која допуњују практичним искуством...“²⁰ истиче се у тексту. И у тим тешким усло-

²⁰ *Војнички курсеви – школе за наше борце*, „Застава“, лист II ударног корпуса југословенске армије, март 1945, год. I, бр. 1. – К. Ш. 16, ф. 2, рег. бр. 40–2.

вима кристалисала се свест о повезаности неких идеја, теоријских представа и сазнања са практичним радом и деловањем. За многе борце тада је сазнавање било не само оно што се учи на војничким крусевима, предавањима, већ и непосредно *ипрактично делање* акција.

У уводном чланку „Тако ради пролетер“ истиче се да је акција и то ако се дела на сопственој политичкој изградњи, „ако радимо на културно-просветном и осталим пољима“. Ту се указује да и ствари чисто војничког карактера често траже „већу и свестранију личну наобразбу: теоретску изградњу, познавање природних наука, географије, историје уопште и народа посебно...“

У поменутом чланку се наводи како се војска пролетерске бригаде не бори само са пушком у руци него и на осталим пољима. „За нас је бојно поље политичка изградња рад на науци, култури итд.“ Руководити се овим начелима и њих остваривати свуда, пише аутор у закључном делу, „значило би бити прави пролетер тј. ако би се теорија спроводила у пракси еластично и примењивала увјек на конкретне услове“.²¹

Спровођење теорије у пракси значило је настојање да се одређено теоријско становиште тако конкретизује да може да се претвори у дело. То претварање теорије у праксу било је својеврстан делотворно „критички чин“, којим се посведочава да је пракса рационална, а да је теоријско полазиште у основи реалистично и рационално.²²

Проблем идентитета теорије и праксе и њеног примењивања на конкретне услове изразитије се наметао у тим динамичним ратним условима. Тада је ток преображаја био знатно бржи, јер су ослобођене практичне и делатне снаге тражиле да буду оправдане како би биле креативније и експанзивније.

У листу „Четврта бригада“²³ непотписани аутор разматра сложене аспекте културног наслеђа истичући да то питање „треба и у најситнијим ситницама схватити стваралачки: старе тековине и методе треба савладати и превладати, да би се створиле нове тековине, да би се изградиле нови методи“.

Иза захтева да се савладају старе културне тековине и методе да би се створиле нове, присутна је тенденција борбе за нову културу и нове методе и садржаје. Та борба подразумева пре свега нов морални живот који је вазда присно повезан са новим виђењем света и људског постојања. Иновирани морални живот природно води новом сензибилитету, новом доживљају и схватању стварности. То истовремено значи и сздање новог света који ће природно срасти са тим могућим новим културним

²¹ Фургула, *Тако ради ипролетер*, „Рањени пролетер“, год. I, бр. 2, стр. 1–2 (лист куцан на машини болнице II пролетерске бригаде – црногорске, а не IV пролетерске, пише у примедби).

²² Антонио Грамши, *Изабрана дела*, Београд 1959, 56.

²³ *Најпомена уз културни рад наших байаљона*, „Четврта бригада“, 1. IX 1942, год. I, бр. 5, 16–17. – К. Ш. 26, ф. 1, рег. бр. 42.

тековинама и методама, са новим стваралачким личностима и њиховим делима.

За овог непотписаног а умног теоретичара односа према културном наслеђу и стваралаштву, коришћење старих и овешталих метода, превазиђених садржаја и клишеа – „није прави културни рад чак ни онда када се ради о стварно културним методама и тековинама – није, јер то није стваралачки поступак у односу на културно наслеђе.²⁴ За њега, култура и културне тековине не могу да се сведу на пабирчење енциклопедијских појединости и низ несувислих чињеница пасивно складираних у памћењу. Такво виђење и облик културе, по њему, сасвим је неприхватљиво па чак и опасно, јер ствара извесне поремећаје, несрећен дух и заблуде код људи који су овладали неким чињеничним, нумеричким и вербалним појединостима које могу папагајски да понављају, па мисле да су нешто сасвим изузетно.

Култура, културно наслеђе и стваралаштво за овог незнаног аутора су својеврсно и плодотворно освјање сопствене личности, овладавање собом, али и оним највишим сазнањима која омогућају да се на прави начин схвати сопствена улога, задаци, права и дужности у животу.²⁵

Писац поменутог чланка у листу „Четврта бригада“ захтева стваралачки однос према културном наслеђу. Под стваралачким односом овај познавалац филозофије праксе чини се да подразумева оно што мења начин виђења, доживљаја и осећања код већине људи, а то значи да на известан начин мења и саму стварност.

Одбацивање нестваралачког и некритичког односа који је био присутан у батаљонским и четним културним одборима указује на свест о присној вези између стваралаштва и критике. Стваралачко у тражењу нових метода подразумева промену стварности која не постоји за себе и по себи, већ је у историјском односу с људима који је мењају. (Историјски однос се овде схвата као сталан процес ослобађања и самоослобађања.) Потреба неговања критичког приступа и односа овде произлази из грамшијевског убеђења да је заузимање критичког становишта једино и истински плодотворно у сваком културно-стваралачком делању. Без критичког и самокритичког става лако се запада у јалово самозадовољство, површност и некритичност.

Међутим, нестваралачког и некритичког, као и овешталих метода и садржаја било је тада на претек „нарочито када су у питању разни скечеве 'врапци' итд. разни, већ по стопут употребљени и злоупотребљени методи и оквири културног рада“, како пише аутор чланка „Напомена уз културни рад“. Он је на критику гледао као на својеврсно оруђе вапитања, али и као на особен вид акције и стваралаштва. За њега је кри-

²⁴ *Ибид.*, 16.

²⁵ А. Грамши, *Филозофија историје и политике*, (избор и предговор др Добросав Бјелетић), Београд 1980, 136.

тика била и начин преузимања друштвене одговорности. У тим условима живота и рада бораца и народа критика је била и нека врста преиспитивања савести. У том критичком преиспитивању нису се смеле допустити малодушност и суштајање.

Он се даље залаже да се уз помоћ стваралачко-критичког односа и контроле (?) „дође до виших форми рада, до виших културних тековина“ а да се избегну старе, шематизоване форме. То је истовремено упућивало на потребу интелектуално-сазнајног уздизања бораца и ширих народних слојева и стварања нових интелектуалних и културних посленика израслих непосредно из масе са којом су у непрекидној комуникацији.

Пристуан је и изван програмски позив да се стваралачки преради сав материјал и све форме културног деловања. „Разбијмо стваралачки све старе оквири, ако нећемо да ти оквири сапну нас“. У овом програмском ставу изражен је захтев за стварањем новог света културе, хуманизма, топле човечности, али и уздржана свест да ће из великог народноослободилачког покрета можда произаћи нови културни посленици, ументници, а са њима и нове форме рада и нови садржаји. Јер нове радничке и сељачке масе, народне борце који су улазили у историјски живот стварајући нове друштвене односе, носиле су извесну делатну сигурност, упркос драматичним ратним околностима. И доиста, ти нови народни борци као нова друштвена група, нису могли а да не изнедре један број личности које ће наћи снаге да се креативно изразе на нов начин, мењајући застареле форме и уносећи нови дух и смисао у културни активизам.

Полако, што показује и оштар критички дух као и назначене теоријске претпоставке овог програмског написа, стварала се нова друштвено-културна атмосфера у којој су могли креативно да се испоље већ оформљени појединци, нови будући културни делатници и уметници.

Неки аспекти њојшике у њрилоју о Вуку Караџићу

Са фолклорно-поетичког становишта значајно је да се у ратним листовима 3. пролетерске санџачке бригаде налази и шири биографски приказ личности и дела Вука Караџића. Непотписани прилог под насловом „Вук Ст. Караџић“ објављен је у „Култури“ – џепним новинама културне групе 3. санџачке бригаде²⁶ са назнаком „наставиће се“.

Приказ почиње бележењем датума и места Вуковог рођења уз шире географско одређење и напомену да су му родитељи из Црне Горе, из племена Дробњака, што је за аутора прилога изгледа било врло важно.

²⁶ *Култура* – џепна новина културне групе 3. санџачке бригаде, год. I, бр. 1, 5–7. – АВИИ, Фонд НОР-а, к. ш. 73, рег. бр. 14/1.

Одмах се наглашава његово сељачко порекло и додаје се да му родитељи „нису знали читати и писати“, чиме се посредно жели указати на чињеницу да и људи који су поникли у таквим околностима могу да достигну највиши степен образовања и стваралачког узмаха.

Са смислом за фолклорне појединости писац прилога је зналачки објаснио како је Вук добио име, али је у складу са револуционарном поезијом тога времена критички указао на празноверје његових родитеља. Вук је, како се објашњења, имао још петоро браће који су врло млади умрли. „Ротидтељи су му веровали да вештице носе децу и зато њему као шестом детету дадоше животињско име Вук“. Вук је, према народном веровању, демонска животиња, јер предање каже да га је ђаво створио, па чак и да се њега и сам ђаво плаши.

Посебно је значајно то што аутор подвлачи да Вуково школовање није било редовно пошто у Тршићу није било школе, као и то да је он био *самоук*! Вук се у тим ратним условима узима као пример за узор борцима чије је школовање, у највећем броју случајева, било нередовно, па је међу њима било пуно самоука које је читању и писању учио неко од писменијих рођака или пријатеља. У биографском делу написа се напмиње да је Вука нешто мало учио читати и писати „његов рођак Јефто Савић, који је био свештеник недалеко од Лознице“. На сличан начин су се и многи борци „нешто мало“ учили писмености, бивајући самоуки.

У ратним листовима ове и других јединица често је указивано на тај самоук моменат. Наглашавало се да сваки борац треба да буде дописник и ако није вичан писању. Јер, према том уверењу, сваки човек има читав низ стваралачких могућности које само треба покренути да би уродили плодом. За узоран пример у том смислу, поред Вука Караџића, узиман је и велики руски писац Максим Горки, као један од најплоднијих књижевника који је уз то био самоук.²⁷ При крају написа о Вуку, поред указивања да је био спона између наше и европске књижевности, те да је један од највећих генија српскога народа, поново се апострофира да је био самоук. „Премда самоук он је савладао све препреке и ушао у ред наших најпознатијих људи“.

Имајући у виду крајње неповољне услове у којима су борци у току НОБ-а учили да читају и пишу, аутор чланка о Вуку Караџићу, скреће пажњу на то да су прилике у којима је творац наше писмености учио биле „врло јадне“. Он је писао „на фишецима и место мастила употребљавао је наквашени барут“.²⁸ Међутим, ништа га није могло смести у његовим настојањима да учи, да се усавршава. Савладавао је све препреке, читао житија, упознавао српску средњовековну књижевност, а када је 1804. букнуо Карађорђевог устанак Вук је постао писар војводе Ђурчије.

²⁷ М. М., *О значају и важности зидних новина*, „Глас бораца“ 4. батаљона, год. I, бр. 1. – АВИИ, Фонд НОР-а, К. Ш. 80, рег. бр. 28/3.

²⁸ *Култура*, цепене новине... стр.6.

Као родољуб, пришао је устаницима и војевао са њима. Тиме се имплиците указује на Вукову упорност да учи у тешким приликама, као и на његово часно и родољубиво приступање устаницима.

Како у ратним листовима јединица североисточне Црне Горе у којима је објављен овај чланак о Вуку, тако и у листовима других борбених јединица, пише се о бројним препрекама које су стајале на путу културно-просветног уздицања, стицање основне писмености, учења, припремања и издавања цепних и зидних новина, листова и сл. Упозоравано је да никакве сметње на смеју да спречавају такву активност и да се све може постићи са мало воље и стрпљења. Као што некада давно Вуку није сметало то што је писао по фишецима, тако и „нама није потребна министарска хартија за наше радове“, истицано је у уводнику ратног листа „Просвета“. Јер исто се може написати и на „парчету старе згужване, можда и већ употребљене хартије, као и на оној елитној хартији“. У тим условима кристалисала се мисао и свест да није вредност у материјалу већ у раду. Млади борци су се при издавању тих првих листова и писању првих текстова, заветовали да их ништа не сме ометати у њиховом културно-просветном раду.

У поетичким и другим прилозима у ратним листовима јединица североисточне Црне Горе помиње се, понекад само узгред, народно стваралаштво и књижевност, народна култура и дух, сакупљање народних песама, народни језик и сл. У листовима неких других јединица било је чак и написа о народном стваралаштву у НОБ-у.²⁹ У прилогу о Вуку Карачићу, који садржи и фолклорно-поетичке појединости, поред напомене да са њим почиње ћирилска књижевност на народном језику, наводи се да је Вук „утемељитељ народне културе“ да је „први између Јужних Словена почео сакупљати народне умотворине“. При крају истог чланка систематиче се многоструки Вуков рад и на прво место ставља то да је био „сакупљач народних умотворина“. Значајна је напомена да је он, по узору на Грима, „испитивао народне песме и сам метао критичке опаске“. Ваљано се оцењује и Вуков крупан допирнос упознавању Европе са нашим народним песамама.

Вредно је помена да је и Вуков рад на народном језику добио адекватно место. То се у првом реду односи на издавање прве граматике и речника на народном језику. Указује се да Вук дели наш језик на три дијалекта и даје називе за наше акценте. „Вук је написао први речник на нашем језику, и речи тумачио на немачком и латинском језику, а томе је још додао етнографске белешке.“ Посебна се пажња посвећује његовој реформи језика која се оцењује као епохална за нашу књижевност. Потом се, у складу са неким језичко-поетичким начелима издавача *Културе*, помиње како је Вук истицао „да је ијекавски говор прави књижевни“, па додаје да је и он „говорио њиме премда је био Србин“. У засебном

²⁹ О друју *Тийу*, „Глас бораца 4. батаљона“, год. I, бр. 1.

пасусу аутор чланка пише да је Вук Караџић био први историчар српског народа који је писао на народном језику. У завршном делу написа где се резимира његова многострана активност, под тачком 3 и 4 Вук се помиње као језикословац и реформатор језика и правописа.

У тим ратним листовима објављивани су и прилози из народне књижевности: лирске народне песме, делови песама, загонетке у стиху и др. У уводницима, програмским и пропагандним текстовима, писано је о народној култури и стваралаштву, о разумљивости народног језика и говора, о изражавању физичких и духовних тежњи народа. У једном напису Вукота Шуковић замера што се на политичким конференцијама и културним приредбама не говори „убичајеним народним изразима“, него другови „употребљавају стране, неразумљиве ријечи и изразе“.³⁰ Пошто народ више верује ономе што види него што чује, он се залаже за представљање кратких комада из живота наших народа и наше борбе, јер ће они наићи на веће разумевање и интересовање, а подстаћи ће у народу и веће узајамно поверење и љубав. „По нашим говорима и комадима (народ) цијени наше знање...“ У духу Вукових начела, Шуковић сматра да све што је упућено народу треба да је добро припремљено и квалитетно како би могло успешно да делује на масе. Преко позитивног утицаја на масе и у смислу ширења њиховог видокруга знања поспешује се и самооспособљавање, што је такође блиско Вуковим поетичким схватањима.

Из закључног дела чланака В. Балтића о улози и задацима писане речи и штампе, објављеном у једном од каснијих бројева „Наше бригаде“, сазнајемо да је она у невероватно тешким околностима успела да сваког и свуда на време информише. Задаци штампе и писане речи, у тим особеним ратним условима били су да „свим својим формама“ служе народним интересима, које је и Вук вазда стављао на прво место. Писана реч и штампа у тим тешким ратним околностима треба да буду „веран израз његових (народних) физичких и духовних тежњи“,³¹ чему је у своје време и Вук тежио.

У биографском делу овог написа истиче се Вукова велика жеља за непрекидним учењем. Ношен том силном жељом он иде од Сремских Карловаца, Велике школе, Беча и Русије, до Јене где се упознаје са браћом Грим и Гетеом и постаје почасни професор Јенског универзитета. Али он је, како се каже у другом делу чланка, „био борбен дух“ који ништа није „попуштао од свијих дела и начела“ додаје се да је био „изврстан полемик“, а у закључним разматрањима помињу се његови полемички списи. Вуков борбен дух, доследност и непопустљивост, као и његова велика жељи за учењем подударали су се са револуционарном поетиком новог времена, па је на те особине указивано као на узорне.

³⁰ Вукота Шуковић, *Нације пољитичке конференције и културне приредбе*, „Наша бригада“, год. III, бр. 4, 20.

³¹ В. Балтић, *Улога и задаци наше штампе*, „Наша бригада“, мај 1945, 2.

Јер у времену ослободилачких прегнућа требало је подстаћи тај борбени дух, доследност у начелима, утемељивање народне културе, као и жељу да се у свим околностима учи како би се победило незнање и назадњаштво. Зато се у уводном чланку о улози штампе и подвлачи да се борбе развила „у борбу свих позитивних назора и начела против назадњаштва у свим његовим облицима³², против свих представника заосталости и мрачњаштва. Тој сврси су била посвећена сва средства, као што је и ово списатељско истицање узорних Вукових особина, које су могле помоћи остваривању ослободилачких циљева.

*

За време Другог светског рата на подручју Црне Горе излазило је више бригадних, батаљонских и четних листова. Објављиване су и цепне новине, билтени и друге сличне публикације. Издавање ратних листова и публикација током НОБ-а био је део плодног културно-уметничког и просветног рада и стваралаштва у Црној Гори, који се одвијао на више подручја. Осим културно-уметничких приредби и манифестација, писани су књижевни и прозно-поетски састави о младим борцима и за младе, одржавана предавања и течајеви, читани и прорађивани разни материјали, прогласи и документи, радило се на просветном, идејно-теоријском и политичком уздизању и општем образовању.

У тим ратним листовима посвећивана је скромна пажња уже теоријским и књижевно-поетичким питањима. Истицана је потреба теоријског рада, учења и уздизања у оквиру културно-стваралачког и политичког деловања. Најчешће је указивано на важност прожимања теоријског и практичног рада. Поред теоријског разматрања односа према културном наслеђу („Четврта бригада“, 1942), присутни су и прилози о личности и делу Вука Стефановића Караџића („Култура“ – цепне новине културне групе 3. санџачке бригаде).

У поетичким и другим написима захвата се народно стваралаштво и књижевност, народна култура и дух, сакупљање народних песама, народни језик и сл. Објављиване су народне умотворине: лирске и делови епских народних песама, загонетке у стиху, пословице и др. Гледано у целини, културностваралачко и књижевно-поетичко у ратним листовима Црне Горе имало је истакнуто место и веома значајну образовно-сазнајну и друштвено-педагошку улогу.

³² *Ибид.*, 2.

НИКОЛА ЦВЕТКОВИЧ

КУЛЬТУРНО-ТВОРЧЕСКОЕ И ЛИТЕРАТУРНО-ПОЕТИЧЕСКОЕ В ВОЕННЫХ ГАЗЕТАХ ЧЕРНОГОРИИ (1942–1945)

Резюме

Во время Второй мировой войны на территории Черногории печаталось большое количество бригадных, баральонных, ротных и даже карманных газет и бюллетеней. Забота о печатном слове была неотъемлемой частью народно-освободительной борьбы. Авторами текстов и очерков были молодые бойцы, а читатели как молодёжь, так и старшее поколение.

Другим видом культурной жизни являлось чтение лекций; толкование объявлений, документов, статей и очерков, а также и организация разных курсов и выступления любительских групп. (третьей санджачской бригады).

Тогда уделяли внимание теоретическому обсуждению разных вопросов, связанных с литературой. Подчеркивая роль теоретической подготовки большое значение уделяли практической работе. Кроме теоретического обсуждения культурного наследия („Четвертая бригада“ 1942). в тогдашней печати существовали литературные приложения, связанные с жизнью и творчеством Вука Ст. Караджича („Культура“), а печатались и карманные газеты Чащё всего темой статей и очерков являлось народное творчество. Дух народа и его выражения были отражены через лирические и эпические стихотворения, пословицы и загадки в стихотворной форме.

В целом, культурно-творческое и литературно-поэтическое в военных газетах Черногории сыграло очень важную роль в общеобразовательном и общественно-педагогическом смысле.

